

УДК 94(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.9>**Михайло НЕСТЕРЕНКО**

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>

Бібліографічний опис статті: Нестеренко, М. (2025). Громадська діяльність Михайла Грушевського на Наддніпрянщині в дискусіях початку ХХ ст. *Українські історичні студії*, 17/59, 76–86. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.9>

**ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
НА НАДДНІПРЯНЩИНІ В ДИСКУСІЯХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Анотація. Метою статті є з'ясування особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності на Наддніпрянщині. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів (об'єктивності, історизму і системності) та загальнонаукових (історичний, логічний, узагальнення, аналізу і синтезу) і спеціально-історичних (генетичний, порівняльний, типологічний, психологічний тощо) методів історіографічного дослідження. **Наукова новизна** статті полягає у першій спеціальній спробі комплексної реконструкції дискусій, спричинених громадською діяльністю М. Грушевського протягом 1906–1914 рр. **Висновки.** Відзначено, що громадська діяльність М. Грушевського на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. з чималим зацікавленням була сприйнята його сучасниками. Найбільш активно її осмислювали українські колеги історика. Вони були загалом прихильними до його громадських ініціатив соборницького змісту. Водночас зростання партикулярних настроїв серед частини української інтелігенції протягом останнього передвоєнного десятиліття породило критику його стратегії і тактики національної боротьби. Незважаючи на поодинокі голоси незгоди, напередодні Першої світової війни в українських медіа вченого зазвичай позиціонували як послідовного соборника, що знайшло втілення у метафорі Всеукраїнець. Не менш уважною були російська і польська рецепції громадського служіння М. Грушевського. Протягом досліджуваного часу вони помітно радикалізувалися. Причиною цього стало зростаюче серед еліт наших історичних сусідів розуміння перетворення українського руху під впливом усвідомленої праці М. Грушевського з регіонального феномена на помітний чинник європейської політики. Отже, його ініціативи суспільно-політичного плану сприймалися як загроза узвичаєному домінуванню над українськими масами й перешкода їх успішній асиміляції. Попри згадані оціночні відмінності, всі оглядачі східноєвропейської політичної сцени були солідарними у визнанні лідерського статусу М. Грушевського в українському русі.

Ключові слова: М. Грушевський, громадська діяльність, модернізація, Наддніпрянщина, рецепція.

Mykhailo NESTERENKO

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>

To cite this article: Nesterenko, M. (2025). Hromadska diialnist Mykhaila Hrushevskoho na Naddniprianshchyni v dyskusiakh pochatku XX st. [Mykhailo Hrushevsky's public activities in the Dnipro region in the discussions of the early 20th century]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17/59, 76–86. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.9>

MYKHAILO HRUSHEVSKY'S PUBLIC ACTIVITIES IN THE DNIPRO REGION IN THE DISCUSSIONS OF THE EARLY 20TH CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to clarify the peculiarities of M. Hrushevsky's contemporaries' understanding of his socio-political activities in the Dnipro region. The research methodology involves the use of principles (objectivity, historicism, and systematicity), general scientific (historical, logical, generalization, analysis, and synthesis) and special-historical (genetic, comparative, typological, psychological, etc.) methods of historiographical research. The scientific novelty of the article lies in the first special attempt at a comprehensive reconstruction of the discussions caused by M. Hrushevsky's public activities during 1906–1914. Conclusions.* *The article has concluded that M. Hrushevsky's public activities in the Dnipro region at the beginning of the 20th century was perceived with considerable interest by his contemporaries. They were generally supportive of his public initiatives of a sobornist nature. At the same time, the growth of particularist sentiments among a part of the Ukrainian intelligentsia during the last pre-war decade gave rise to criticism of his strategy and tactics. But despite isolated voices of disagreement, on the eve of World War I, the scientist was usually portrayed in the Ukrainian media as a consistent sobornist activist, often described as All-Ukrainian. The Russian and Polish reception of M. Hrushevsky's public service was no less attentive. During the period under study, it noticeably radicalized. The reason for this was the growing understanding among the elites of our historical neighbors of the transformation of the Ukrainian movement under the influence of M. Hrushevsky's conscious work from a regional phenomenon into a noticeable factor in European politics. Therefore, his socio-political initiatives were perceived as a threat to the customary dominance over the Ukrainian masses and an obstacle to their successful assimilation. Despite the aforementioned differences in assessment, all observers of the Eastern European political scene were united in recognizing the leadership status of M. Hrushevsky in the Ukrainian movement.*

Key words: *M. Hrushevsky, public activity, modernization, Dnipro region, reception.*

Постановка проблеми. Проблеми рецепції різнопланової діяльності М. Грушевського займають дедалі більше місця у присвячених йому історіографічних студіях. Цю ситуацію спричинило зростаюче розуміння сучасними дослідниками важливості осмислення національного служіння вченого з урахуванням ставлення до його ініціатив з боку колег і опонентів. Водночас у рецептивній літературі надалі домінують історіографічні сюжети, що зумовлено масштабністю впливу автора «Історії України-Руси» на вітчизняну соціогуманітаристику. За такого акценту помітно маргіналізуються інтенсивні дискусії, що їх протягом кінця XIX – першої третини XX ст. породили численні суспільно-політичні ініціативи цього знакового публічного інтелектуала. Особливо мало сьогодні відомо про обговорення громадського служіння М. Грушевського протягом галицького двадцятиліття життя і діяльності, адже тоді інтенсивність його наукової праці була вражаюче плідною. Заповнюючи цю історіографічну прогалину, нижче зосередимося на особливостях сприйняття сучасниками львівського професора його заходів з модернізації громадського життя наддніпрянських українців протягом 1906–1914 рр.

Аналіз досліджень. Як ми щойно писали, проблеми рецепції спадщини М. Грушевського мають поважну історіографічну літературу. Значна її частина належить знаному досліднику життя і діяльності вченого Віталію Тельваку. Він у відомій книзі (Тельвак, 2008b) та багатьох узагальнюючих статтях (Тельвак, 2006; Тельвак, Тельвак, 2021; Тельвак, 2012; Тельвак, 2011a; Тельвак, 2010b; Тельвак, 2013; Тельвак, 2016a; Тельвак, 2011b; Тельвак, 2015; Тельвак, 2008a) реконструював процес осмислення сучасниками автора «Історії України-Руси» його різнопланового національного служіння. Чимало про суспільно-політичну діяльність вченого на Наддніпрянщині написала авторитетний грушевськознавець Світлана Панькова (Панькова, 2018). Найактуальнішу спробу реконструкції прижиттєвої грушевськіани здійснила Наталя Романцова (Романцова, 2019, с. 126–204). Втім, ці та інші дослідники не ставили за мету спеціальне комплексне вивчення викликаних громадською діяльністю М. Грушевського на Наддніпрянщині дискусій. Це й зумовило актуальність запропонованої розвідки.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності на Наддніпрянщині протягом 1906–1914 рр.

Виклад основного матеріалу. Події в Петербурзі у січні 1905 р. дали поштовх демократичним перетворенням в Російській імперії. Ці процеси породили в М. Грушевського, подібно

до його колег з національно-демократичного табору, надії на можливість розгортання повноцінної культурно-громадської праці на підросійських землях, що мала на меті національне освідомлення їх мешканців, які зазнавали багатомісячної жорсткої русифікації. Ефектом цієї праці мала стати навздогінна модернізація національної свідомості наддніпрянських українців, а це, в свою чергу, дало б підстави для культурного, а за сприятливих обставин і політичного єднання із зазбручанськими побратимами.

Усвідомлюючи, що доля модерного українства визначатиметься власне на наддніпрянських теренах, М. Грушевський все повніше розумів необхідність перенесення культурно-громадської праці до Києва. Таке розуміння наклалося на конфлікти історика з галицькими політиками, що створювало додаткову мотивацію тривалого перебування на Наддніпрянщині. Отже, у 1907 р. він очолює створене разом із наддніпрянськими колегами Українське наукове товариство. Того ж року професор відкрив кийську контору «Літературно-наукового вісника» (далі – «ЛНВ»), завдяки чому отримав майданчик для оперативної комунікації з підросійською громадою і популяризації власної програми модернізації всіх сторін українського життя (Піріг, Тельвак, 2021, с. 191–233). Така активна праця отримала зацікавлену рецепцію в тогочасному інтелектуальному просторі.

Очікувано, що найбільш інтенсивним звернення до розгортання М. Грушевським культурно-громадської праці на Наддніпрянщині було в середовищі самих українських оглядачів. Це осмислення виявилось доволі амбівалентним. Так, з чималим ентузіазмом була сприйнята консультативна співпраця львівського професора з представниками Української парламентської громади у І Думі. Як відомо, вчений практично ціле літо 1906 р. провів у Петербурзі й став, за словами Д. Дорошенка, «ідейним провідником як редакції «Українського вестника», так і Української парламентської громади» (Дорошенко, 1949, с. 83). Політичний оглядач львівського «Діла» назвав перебування історика в імперській столиці «зворотною точкою для тутешнього українського життя» (А. Н-ч., 1909, с. 2).

Також доволі приязно були зустріті перші кроки «ЛНВ» на кийському ґрунті. При цьому оглядачі часопису фокусувалися зазвичай на громадській публіцистиці М. Грушевського, вказуючи на її вагомість для національного освідомлення наддніпрянців. Прикладом може бути піднесена реакція кийської «Ради» на концептуальну статтю львівського професора «На українські теми. Гріхи наші» (П., 1907, с. 2). Ще більш прихильною – аж до захоплення – була рецепція текстів М. Грушевського серед широких читацьких кіл. Як з'ясувала С. Панькова, в архіві вченого та редакції «ЛНВ» відклалися чимало листів з провінції, в яких їхні автори різного віку та соціального походження не втомлювалися дякувати редакторові та підбраному ним авторському колективу за змістовні, цікаві та ідейні тексти, що були серйозною школою національного виховання (Панькова, 2018, с. 90–92). Особливо пересічному читачеві смакувало вмиле намагання М. Грушевського подати обговорювані проблеми крізь загальнонаціональну, а не вузькопартійну чи регіональну оптику.

З іншого боку, зі здивуванням для себе М. Грушевський зіткнувся з проявами наддніпрянського партикуляризму, віднотовуючи погано приховану дратівливість деяких кийських колег щодо перенесення «ЛНВ» і розгортання різнопланової культурно-усвідомлювальної праці серед місцевої громади. Такі прояви шкідливої для національної справи конкуренції чимало бентежили історика, що знайшло відбиття на сторінках його щоденника. Невдовзі це невдоволення громадськими ініціативами вченого вийшло зі сфери поголосок і каналізувалося в кампанію опонування редакційній політиці «ЛНВ». Оскільки ця проблема доволі повно була з'ясована згадуваною С. Паньковою (Панькова, 2018, с. 68–103), ми зупинимось лише на найбільш характерних оцінках.

Так, довголітній співробітник часопису С. Єфремов, попри надані йому Є. Чикаленком поради не наслідувати взаємопоборювальну поведінку діячів періоду Руїни, у своєму огляді змісту «ЛНВ» за перший рік його видання у Києві категорично заявив, що його зміст «вражає своєю безбарвністю, млявістю, посередністю», і для ілюстрації навів «Великий шум» І. Франка (Грушевський, 2024, с. 185). Хоча, на думку рецензента, дещо вище в «ЛНВ» стоять наукова

і публіцистична рубрики, але й в них «випадковість тем і примітивне опрацювання їх трапляються доволі часто». Причиною такого невідрадного стану речей С. Єфремов назвав «цілковиту відсутність редакторської руки», прозоро натякаючи на М. Грушевського. Подібну риторичку в оцінках громадської праці М. Грушевського як редактора «ЛНВ» наслідував і Г. Хоткевич, підкресливши, що в часописі «редакційна мисль мов би завмерла» (Хоткевич, 1911, с. 2). Зрозуміло, що такі випадки проти громадської праці М. Грушевського підважували потрібну для тогочасного українства солідарність.

Щойно змальована амбівалентність знайшла віддзеркалення у відзначенні 25-ліття літературної праці М. Грушевського, яке припало на 1910 р., як з'ясував дослідник цього сюжету нашої інтелектуальної історії В. Тельвак, львівський професор тривалий час відмовляв наддніпрянцям у їхньому проханні влаштувати гучне відзначення, і тільки намовляння дружини і поголоски у ворожих українству виданнях про розбіжності між ним і київськими колегами схилили його погодитися на таку пропозицію (Тельвак, 2016b). Автори ювілейних публікацій 1910 р. значно більше фокусувалися на громадському служінні М. Грушевського, ніж це було під час відзначення десятиліття його праці в Галичині (Тельвак, 2016b). Це було відображенням як дедалі більшого заангажування львівського професора у боротьбу українців за свої права, так і все глибшим розумінням сучасниками непересічності його національного служіння.

Першим на свято М. Грушевського відгукнулося галицьке «Діло». Автор ювілейного допису М. Лозинський, вказавши на величезні наукові заслуги львівського професора, відзначив і його показний громадський доробок (Грушевський, 2016, с. 25–28). На підтвердження цих слів він пригадує читачеві, що жодна важлива справа українського суспільства не була промовчана ювіляром, який оперативно озивався зі своїм баченням ситуації проникливим пером публіциста. Найбільшу ж вагу, на аргументоване переконання М. Лозинського, мають соборницькі змагання М. Грушевського. Громадський темперамент ювіляра, як слушно відзначив автор допису, штовхає його на арену активного політичного життя, хоча принциповість стає на заваді дотримання партійної дисципліни, коли та вимагає легковаження народними інтересами. У цьому разі автор допису мав на увазі коротке заангажування М. Грушевського у створення й діяльність НДП, отже, і зростаючу критику очільників партії за національний опортунізм. Ця інтенсивна праця над модернізацією всіх напрямів життя свого народу, як пише М. Лозинський, стягнула на М. Грушевського інсинуації польських і російських націоналістів, що було найбільш промовистим свідченням її успішності. З огляду на це автор допису атестує ювіляра «найвизначнішим між сучасними українськими діячами по обох боках кордону».

Не менш піднесеними були оцінки наддніпрянських публіцистів, які також свою увагу паритетно присвятили історіографічній та громадській праці М. Грушевського. Першою на свято вченого відгукнулася київська «Рада», читачам якої докладний аналіз громадсько-культурної праці ювіляра запропонував Д. Дорошенко. Він вказав на пропедевтичний характер своєї спроби характеристики національного служіння М. Грушевського, позаяк для представлення збалансованого образу необхідна відповідна часова перспектива. Слідуючи за автобіографією вченого 1906 р., публіцист представив громадськості головні віхи життя та діяльності ювіляра. Пояснюючи причини заангажування визначного історика в громадсько-політичне життя, Д. Дорошенко відзначив: «Тяжке становище українського народу, темного, з нечисленною інтелігенцією, примушувало постійно звертати увагу на справи громадські, політичні й економічні» (Грушевський, 2016, с. 33). Таке занурення, як стверджує автор допису, проявило небуденні таланти ювіляра як публіциста й організатора національно значущих проєктів. Цю жертвовну працю, як влучно відзначив він, найбільш «адекватно» оцінили вороги українства (Грушевський, 2016, с. 34). У висновку Д. Дорошенко продовжив розпочате в контексті відзначення ювілею 1904 р. осмислення місця автора «Історії України-Руси» в національному Пантеоні. «Тим самим, що вже зроблено, – підкреслив публіцист, – Грушевський здобув собі право на місце поруч з такими діячами нашої нової історії, як Шевченко і Драгоманов» (Грушевський, 2016, с. 29).

Масштабність вшанування українським громадянством чвертьстоліття літературно-наукової праці стала для М. Грушевського до певної міри неочікуваною. Зворушений соборним

визнанням своєї творчої і громадської діяльності, він віддячив співвітчизникам написанням і виданням знаної науково-популярної книги «Ілюстрована історія України». У передмові до першого видання львівський професор відзначив, що випускає твір як подяку українській громаді, що «привітала мене з двадцятип'ятиліттям моєї письменницької діяльності» (Грушевський, 1913, с. 3). Поява саме цієї книги стала поштовхом до ретельного осмислення культурно-усвідомлюваного ефекту творчості Грушевського-популяризатора, адже рецепція російськомовного «Нарису історії українського народу» здебільшого була академічною (Тельвак, 2006).

Разом з інтенсивною науково-популярною працею М. Грушевський адресував найширшій аудиторії також медійні проекти. Йдеться про часописи «Село» (1909–1911) і «Засів» (1911–1912), що, на відміну від зорієнтованого на інтелігентного читача «ЛНВ», були створені для народного загалу. І в цьому разі українська рецепція була одностайно схвальною, адже йшлося про вкрай важливе усвідомлення представників соціального базису української нації. Оскільки це питання доволі повно з'ясував В. Тельвак (Тельвак, 2018), згадаємо найбільш промовисті оцінки. Наприклад, М. Коцюбинський після ознайомлення з першим числом часопису писав до редактора: «Тільки-що прочитав 1-е число «Села» і спішу поділитися з Вами своїми враженнями. А вони – якнайкращі. Число складено дуже цікаво, статті, особливо деякі, написані не тільки просто, але й талановито і читаються з великим інтересом. Зовнішній вигляд, ілюстрації – все це робить найкорисніші враження. Такого селянського часопису у нас досі не було» (Гісцова, 1992, с. 292). Ще більш піднесено-емоційними були оцінки редакційної праці М. Грушевського у самому селянському середовищі, про що свідчать листи до редактора (Telvak, Vladyga, 2019; Telvak, Zhuravlov, 2020).

Наскільки українська рецепція громадсько-усвідомленої праці М. Грушевського після розширення його діяльності на підросійські терени була прихильною (звісно, враховуючи певні оціночні нюанси), настільки ж лайливо-агресивно до неї поставилися публіцисти з інших національних таборів – російського і польського. Виступаючи з імперських позицій, ці інтелектуали одностайно визнали національне служіння львівського професора загрозою власним проектам, адже всіляко намагалися інкорпорувати до них у вигляді етнічного будівельного матеріалу автохтонне населення між Сяном і Доном. При цьому особливою галасливістю було позначено критику громадсько-культурної діяльності М. Грушевського інтелектуалами, що сповідували правомонархічні цінності, та ідейно близькими до них публіцистами москвофільського табору. Позаяк історіографічні аспекти цієї рецепції сьогодні доволі повно висвітлені (Тельвак, 2010а; Тельвак, Курилишин, 2012), сфокусуємося на її громадсько-політичних сюжетах, які отримали чи не найбільш містке висвітлення в дискусії, що супроводжувала намагання М. Грушевського посісти кафедру російської історії у Київському університеті, яка залишилася вакантною після смерті П. Голубовського у 1907 р.

Після підтвердження інформації про намір львівського професора балотуватися на посаду професора Університету святого Володимира, київські монархічні пресодруки розгорнули солідарну кампанію проти його кандидатури. І якщо наукова діяльність М. Грушевського при цьому була банально спровокована як антинаукова, то його громадська праця детально аналізувалася крізь призму небезпеки посилення українського руху на Наддніпрянщині. Так, на сторінках газети «Закон і Правда» прямо було наголошено на тому, що кандидатура університетського професора має ключове значення для виховання нового покоління інтелігенції у тому чи іншому громадському дусі, тому й небезпечно, щоб кафедру посів один з лідерів тогочасного українства (Грушевський, 2024, с. 197).

На захист доброго імені М. Грушевського став часопис «Київський голос». На його сторінках один з лідерів київських кадетів М. Василенко вказав на маніпулятивність інсинуацій на адресу львівського вченого, що ширилися шпальтами монархічних видань. Відзначивши беззаперечні наукові здобутки галицького кандидата, автор торкнувся і з'ясування його громадської позиції. При цьому він змалював колегу послідовним прибічником демократизації сус-

пільно-політичного життя в Російській імперії, який виключно законними шляхами обстоює право українського народу на повноту культурних прав (Грушевський, 2024, с. 201).

Спроба М. Василенка захистити львівського колегу викликала ще бруталніші випадки на адресу автора «Історії України-Руси» з боку київських монархістів. В тому ж часописі «Закон і Правда» М. Грушевського було виставлено «злісним політиканом», «ворогом Росії і союзником інших її ворогів», вченим, «який зробив з науки зброю україноманського політичного безглуздя». Акцентувалося на тому, що на історичній кафедрі Київського університету такий учений займатиметься «не наукою й викладанням, а звабленням молоді в тенета україноманської політики». Та найцікавішим було те, що київські чорносотенці у своїх опусах змальовували львівського вченого беззаперечним лідером у тогочасному українському русі. Так, анонімний автор глумливо атестував М. Грушевського «главою «українського» народу» та «безумовним президентом майбутньої «української» республіки». Забігаючи наперед, відзначимо, що за іронією долі їхні глузування виявилися пророчими.

Як відомо, внаслідок цієї обмовної кампанії кафедра російської історії у Київському університеті М. Грушевському так і не дісталася. Але українська демократична преса вміло використала галас довкола цієї події у масмедіа Російської й Дунайської монархій для популяризації різноплановості громадського служіння львівського професора та змалювання неприглядності становища культурного українства в його історичному осередку. Українські публіцисти на прикладі перешкоджання автору «Історії України-Руси» отримати цілком заслужену посаду показували потребу посилення боротьби за демократизацію суспільного-політичного життя в імперії Романових (Побіда, 1908, с. 2–3).

Наведені характеристики громадської діяльності М. Грушевського з боку правомонархічних публіцистів становили домінуюче оціночне тло в російській суспільній думці. Водночас поряд з ними бачимо й спроби більш зваженого підходу до закликів львівського професора демократизувати національну політику в імперії Романових і надати найбільшій слов'янській меншині культурної автономії. Ці спроби належали ліберальним російським політикам широкого спектру (від кадетів до соціалістів), що визнавали неможливість подальшого репресивного ставлення до неросійських народів. Вони більш чи менш співчутливо сприймали заклики М. Грушевського до повернення українцям повноти їхніх національних прав.

Для прикладу згадаємо сприйняття громадських ініціатив львівського професора О. Погодіним – знаним істориком і публіцистом, представником прогресивного кола російського неославізму. У статті «Про деякі національні проблеми Росії» він атестував свого львівського колегу «одним з вождів сучасного малоросійського руху» (Грушевський, 2024, с. 263) і загалом погодився з наведеними у книзі «Визволення Росії й українське питання» його аргументами щодо потреби послідовної лібералізації національної політики в Російській імперії, що мала повернути українцям забрані культурні та громадянські права.

Попри переорієнтацію своєї діяльності після 1907 р. на підросійські терени, М. Грушевський не перестав бути популярним персонажем на шпальтах польської шовіністичної преси в передвоєнне десятиліття (Telvak, Telvak, 2018; Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2023). Її автори з чималим неспокоєм сприйняли розгорнуту львівським професором інформаційну кампанію щодо дійсного стану речей у Галичині, викриваючи правду про чималі надужиття польською шляхтою природними правами «слов'янських братів». Отже, доволі гостро на сторінках польської періодики були оцінені суспільно-політична публіцистика М. Грушевського, в якій обстоювалися гасла всеукраїнської соборності й руйнувався дбайливо плеканий десятиліттями міф про «слов'янське братерство» на східногалицьких теренах.

Тут найбільш цікавою є полемічна реакція польського історика та політичного діяча Л. Колянковського на видану у Петербурзі публіцистичну збірку М. Грушевського «Освобождение России и украинский вопрос». Розглянувши основні ідеї книги, польський оглядач констатував, що його університетський учитель є послідовним українським патріотом. При цьому, як нарікає Л. Колянковський, інтереси свого народу він має намір реалізувати коштом «історичних польських прав» на Правобережній Україні, тобто ліквідацією великого шляхетського

землеволодіння. З огляду на це оцінки громадської праці львівського професора Л. Колянковським є доволі категоричними: «Пан Грушевський є великим і щирим руським, українським патріотом. <...> Але п. Грушевський є водночас смертельним ворогом польського народу. Прочитавши його політичні праці, в цьому переконається кожен. П. Грушевський, мабуть, щиро вважає, що шлях до майбутньої величі України провадить через невизнання Польщі» (Грушевський, 2024, с. 234). Осмислюючи вихід з цієї ситуації польсько-українського антагонізму, рецензент пропонує старшому колезі об'єднати зусилля обох народів проти спільного ворога, яким є російський імперіалізм, адже «шлях до вільного Києва веде на вільну Варшаву». Відзначимо, що таке маніпулятивне переведення уваги з проблем польсько-українського співжиття у Галичині на питання створення міжнаціонального партнерства для побороення царату стало звичним інструментом полеміки з громадськими виступами М. Грушевського.

Ще більш гостро до російськомовної публіцистики львівського професора поставилися прихильники партії ендеків Ф.-К. Конечний і Ф. Равіта-Гавронський, а також знаний представник соціалістів Л. Кульчицький. Незважаючи на відмінності партійних програм, вони у своїх працях одноставно виставили М. Грушевського позбавленим реалістичності політичним дилетантом лише на тій підставі, що він наважився поставити під сумнів природність польської домінації у всіх сферах життя на східногалицьких теренах. Ба більше, українського історика було охарактеризовано як безоглядного радикала – ініціатора українсько-польської неприязні, що нібито зростала власне від моменту його приїзду до Галичини у 1894 р. Водночас згадані публіцисти у своїх дописах солідарно визнали М. Грушевського найбільш впливовим лідером українського руху. Так, «головою руського народу в Галичині» атестував його Ф.-К. Конечний (Грушевський, 2024, с. 140), «вождем наукового і політичного радикалізму галицьких русинів» – Ф. Равіта-Гавронський (Грушевський, 2024, с. 320–327), а «духовним батьком максималістської політики в українській національній демократії» – Л. Кульчицький (Грушевський, 2024, с. 338–340).

В осудливих коментарях польської преси на адресу своєї громадської праці М. Грушевський вповні аргументовано вбачав захисну реакцію польських діячів на подолання українським рухом галицького ізоляціонізму і його вихід на ширшу загальноєвропейську арену. З неприхованим дотепом реагуючи на численні нападки публіцистів “Słowa Polskiego” та “Dziennik Polski”, М. Грушевський у статті «Крячуть ворони...» писав: «Львівський “Dziennik Polski” пролив крокодилеві сльози над сумною долею руського (українського) народу в Галичині і тим бездоріжжям, на яке зводять його такі люди, як я. <...> І він на закінчення тільки гречно питає мене, чи я б не схотів <...> сам забратися зі Львова?» (Грушевський, 2005, с. 11).

Нарешті, згадаємо, що у досліджуване передвоєнне десятиліття М. Грушевський був співтворцем важливого в українській політичній історії проекту – Товариства українських поступовців. Ця неформальна організація, що має сьогодні показну літературу, була понадпартійною й об'єднувала прибічників автономістських вимог. Втім, оскільки ТУП діяв в умовах непублічності, осмислення цього політичного проекту, як і з'ясування участі в ньому автора «Історії України-Руси», належить наступному історіографічному окресленню. Ще більш відкладеною у часі була історіографічна рецепція громадської праці М. Грушевського в українському масонському русі, про яку, зважаючи на конспіративний його характер, дещо інформації з'явилося лише в другій половині ХХ ст.

Висновки. Відзначимо, що громадська діяльність М. Грушевського на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. з чималим зацікавленням була сприйнята його сучасниками. Найбільш активно її осмислювали українські колеги історика. Вони були загалом прихильними до його громадських ініціатив соборницького змісту. Водночас зростання партикулярних настроїв серед частини української інтелігенції протягом останнього передвоєнного десятиліття породило критику його стратегії і тактики національної боротьби. Незважаючи на поодинокі голоси незгоди, напередодні Першої світової війни в українських медіа вченого зазвичай позиціонували як послідовного соборника, що знайшло втілення у метафорі Всеукраїнця. Не менш уважною були російська і польська рецепції громадського служіння М. Грушевського. Протягом

досліджуваного часу вони помітно радикалізувалися. Причиною цього стало зростаюче серед еліт наших історичних сусідів розуміння перетворення українського руху під впливом усвідомленої праці М. Грушевського з регіонального феномена на помітний чинник європейської політики. Отже, його ініціативи суспільно-політичного плану сприймалися як загроза узвичаєному домінуванню над українськими масами й перешкода їх успішній асиміляції. Хоча деякі російські ліберали намагалися знайти спільну мову з лідером українства, відмінності у баченні сторонами межі компромісу не залишали шансів на порозуміння. Попри згадані оціночні відмінності, всі оглядачі східноєвропейської політичної сцени були солідарними у визнанні лідерського статусу М. Грушевського в українському русі.

Джерела та література

- А. Н-ч. (1909). Письмо з Петербургу. *Діло*, 45, 2.
- Гісцова, Л. (1992). Листи Михайла Коцюбинського до Михайла Грушевського. *Записки НТШ*, ССХХІV, 272–324.
- Грушевський, М. (1913). *Ілюстрована історія України*. Київ–Львів.
- Грушевський, М. (2005). *Твори: У 50 т.* Т. 2. Львів: Світ.
- Грушевський, М. (2016). *Твори: У 50 т.* Т. 47, кн. І. Львів: Світ.
- Грушевський, М. (2024). *Твори: У 50 т.* Т. 48, кн. І. Львів: Світ.
- Дорошенко, Д. (1949). *Мої спомини про давнє минуле 1901–1914*. Вінніпег, Манітоба.
- П. (1907). [Петлюра, С.] «На українські теми» Проф. М. Грушевського. *Рада*, 120, 2–3.
- Панькова, С. (2018). *Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст.*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ.
- Пиріг, Р., Тельвак, В. (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС.
- Побіда. (1908). Побіда «тоже – Малороса». *Буковина*, 55, 2–3.
- Романцова, Н. (2019). Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). *Проблема в українській історіографії*. Маріуполь: МДУ.
- Тельвак, В. (2006). Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 348–358.
- Тельвак, В. (2008а). Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*, 6, 111–125.
- Тельвак, В. (2008б). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)*. Київ–Дрогобич.
- Тельвак, В. (2010а). «Ересиарх українського руху» (рецепція творчої спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі першої третини ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 20, 131–154.
- Тельвак, В. (2010б). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*, 3, 29–35.
- Тельвак, В. (2011а). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*, 2–3 (273), 290–298.
- Тельвак, В. (2011б). Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*, 5, 72–82.
- Тельвак, В. (2012). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 483–498.
- Тельвак, В. (2013). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць*, 6, 104–107.
- Тельвак, В. (2015). Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64.
- Тельвак, В. (2016а). Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin*, LXXI, 65–88.
- Тельвак, В. (2016б). П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*, 2, 4–50.
- Тельвак, В. (2017а). Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. *Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції*, ССLXX, 82–102.
- Тельвак, В. (2017б). Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*, 4, 28–35.
- Тельвак, В. (2017с). Школа чи театр? Культурна політика на східногалицьких землях на початку ХХ століття в дискусіях української інтелігенції. *Східноєвропейський історичний вісник*, 5, 23–28.

- Тельвак, В.** (2018). Культурна політика Михайла Грушевського як редактора селянських газет. *Український селянин*, 19, 127–133.
- Тельвак, В.** (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16.
- Тельвак, В., Курилишин, К.** (2012). Образ Михайла Грушевського на сторінках часопису «Галичанин». *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVI, 283–294.
- Тельвак, В., Курилишин, К., Тельвак, В.** (2022). Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 28, 347–371.
- Хоткевич, Г.** (1911). «Літературно-Науковий Вісник». *Діло*, 10, 1–3.
- Telvak, V., Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Східноєвропейський історичний вісник*, 20, 32–39.
- Telvak, V., Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 46–53.
- Telvak, V., Vladyga, O.** (2019). M. Hrushevsky's publications for peasants in historiographical perception at the beginning of XX century. *Український селянин*, 21, 124–129.
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2, 89–104.
- Telvak, V., Zhuravlov, S.** (2020). Mykhailo Hrushevsky's editorial projects for peasants: ideology, topics, perception. *Український селянин*, 23, 78–81.

References

- A. N-ch.** (1909). Pismo z Peterburha [Letter from Petersburg]. *Dilo – Business*, 45, 2. [in Ukrainian]
- Doroshenko, D.** (1949). *Moi spomyny pro davnie mynule 1901–1914* [My Memories of the Ancient Past 1901–1914]. Winnipeg, Manitoba. [in Ukrainian]
- Histsova, L.** (1992). Lysty Mykhaila Kotsiubynskoho do Mykhaila Hrushevskoho [Letters from Mykhailo Kotsiubynsky to Mykhailo Hrushevsky]. *Zapysky NTSh – Notes of SSS*, CCXXIV, 272–324. [in Ukrainian]
- Hrushevskyi, M.** (1913). *Iiustrovana istoriia Ukrainy* [Illustrated History of Ukraine]. Kyiv–Lviv. [in Ukrainian]
- Hrushevskyi, M.** (2005). *Tvory: U 50 t.* [Works: In 50 vols.]. T. 2. Lviv: Svit. [in Ukrainian]
- Hrushevskyi, M.** (2016). *Tvory: U 50 t.* [Works: In 50 vols.]. T. 47, kn. I. Lviv: Svit. [in Ukrainian]
- Hrushevskyi, M.** (2024). *Tvory: U 50 t.* [Works: In 50 vols.]. T. 48, kn. I. Lviv: Svit. [in Ukrainian]
- Khotkevych, H.** (1911). “Literaturno-Naukovyi Vistnyk” [“Literary and Scientific Bulletin”]. *Dilo – Business*, 10, 1–3. [in Ukrainian]
- P.** (1907). [Petliura, S.] “Na ukrainski temy” Prof. M. Hrushevskoho [“On Ukrainian Topics” by Prof. M. Hrushevsky]. *Rada – Council*, 120, 2–3. [in Ukrainian]
- Pankova, S.** (2018). *Publitsystyka Mykhaila Hrushevskoho yak dzhereło doslidzhennia suspilno-politychnoi dumky v Ukraini kintsia XIX – pochatku XX st.: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.06* [Journalism of Mykhailo Hrushevskyi as a source of research on social and political thought in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries: thesis ... candidate history Sciences: 07.00.06]. Kyiv. [in Ukrainian]
- Pobida.** (1908). Pobida “tozhe – Malorosa”. *Bukovyna – Bukovyna*, 55, 2–3. [in Ukrainian]
- Pyrih, R., Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskyi: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskyi: biography against the backdrop of the times]. Kherson: OLDI-PLIUS. [in Ukrainian]
- Romantsova, N.** (2019). *Mykhailo Hrushevskyi v istorichnii nauks (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii* [Mykhailo Hrushevskyi in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]. Mariupol: MDU. [in Ukrainian]
- Telvak, V. & Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Skhidnoieuropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 20, 32–39. DOI: 10.24919/2519-058X.20.240046 [in English]
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoieuropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 46–53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671 [in English]
- Telvak, V.** (2006). Naukovo-populiarni pratsi Mykhaila Hrushevskoho v istoriografichnykh dyskussiiakh pochatku XX stolittia [Popular scientific works of Mykhailo Hrushevskyi in historiographical

- discussions of the beginning of the 20th century]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local history collection*, X, 348–358. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2008a). Zhyttievyi i tvorchyi shliakh M. Hrushevskoho v yuvileinykh otsinkakh 1926 r. [The life and creative path of M. Hrushevskyi in the jubilee evaluations of 1926]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 111–125. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2008b). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The creative heritage of Mykhailo Hrushevskyi in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Kyiv–Drohobych. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2010a). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznavstvo – Local history*, 3, 29–35. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2010b). “Eresyarkh ukraynskoho dvyzhenyia” (retseptsii tvorchoi spadshchyny M. Hrushevskoho v rosiiskomu pravomonarkhichnomu seredovyshchi pershoi tretyny XX st.) [“Heresiarch of the Ukrainian Movement” (Reception of M. Hrushevsky’s Creative Heritage in the Russian Right-Monarchist Environment of the First Third of the 20th Century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical Studies in Ukraine*, 20, 131–154.
- Telvak, V.** (2011a). Hrushevskiana Ruslana Pyroha [Hrushevskian Ruslan Pyryg]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (273), 290–298. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2011b). Doslidzhennia retseptsii tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii ukrainskoi diaspory (40–80-ti roky) [Study of the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevskyi in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s–80s)]. *Studii z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 5, 72–82. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2012). Hrushevskiana na storinkakh “Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu” (1991–2010 rr.) [Hrushevskiana on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991–2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 483–498. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2013). Monografichna hrushevskiana: sprobа uzahalnennia [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats – Gurdjieff’s historical readings: Collection of scientific papers*, 6, 104–107. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2015). Dobryi istoryk, ale pohanyi polityk»: retseptsii tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho pislia 1914 roku [A good historian, but a bad politician”: the reception of Mykhailo Hrushevskyi’s creative heritage after 1914]. *Scriptorium nostrum – Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2016a). Hromadsko-politychna diialnist Mykhaila Hrushevskoho v Halychyni v otsinkakh suchasnykiv [Social and political activities of Mykhailo Hrushevskyi in Galicia in the assessment of contemporaries]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*, LXXI, 65–88. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2016b). Piat yuvileiv Mykhaila Hrushevskoho. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 4–50. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2017a). Mykhailo Hrushevskyi ta Oleksandr Barvynskyi na tli ukrainskoho rukhu kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Mykhailo Hrushevskyi and Oleksandr Barvynskyi against the background of the Ukrainian movement of the end of the 19th – the first third of the 20th century]. *Zapysky NTSh. Pratsi Istorychno-filosofskoi sekcii – Notes of the SSS. Proceedings of the Historical and Philosophical Section*, CCLXX, 82–102. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2017b). Mykhailo Hrushevskyi ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sprobа rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict in Lviv university: reconstruction]. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 4, 28–35. DOI 10.24919/2519-058x.4.111458. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2017c). Shkola chy teatr? Kulturna polityka na skhidnohalytskykh zemliakh na pochatku XX stolittia v dyskusiakh ukrainskoi intelihentsii [School or theater? Cultural policy in the Eastern Galician lands at the beginning of the 20th century in the discussions of the Ukrainian intelligentsia]. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 5, 23–28. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2018). Kulturna polityka Mykhaila Hrushevskoho yak redaktora selianskykh hazet. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 19, 127–133. [in Ukrainian]
- Telvak, V.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdotuky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, defeats, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 4–16. DOI: 10.15407/uhj2021.05.004 [in Ukrainian]

- Telvak, V., Kurylyshyn, K. & Telvak, V.** (2022). Mykhailo Hrushevskyyi ta chasopys “Dilo”: spivpratsia, konflikty, retseptsia (do 1914 r.) [Mykhailo Hrushevskyyi and “Dilo” newspaper: cooperation, conflicts, reception (before 1914)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 28, 347–371. DOI: 10.15407/rksu.28.347. [in Ukrainian]
- Telvak, V., Kurylyshyn, K.** (2012). Obraz Mykhaila Hrushevskoho na storinkakh chasopysu “Halychanyn”. *Drohobyt'skyi kraieznavchyyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, XVI, 283–294. [in Ukrainian]
- Telvak, V., Vladyga, O.** (2019). M. Hrushevsky's publications for peasants in historiographical perception at the beginning of XX century. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 21, 124–129. [in English]
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV (2), 89–104. DOI: 10.31648/ep.9668. [in English]
- Telvak, V., Zhuravlov, S.** (2020). Mykhailo Hrushevsky's editorial projects for peasants: ideology, topics, perception. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 23, 78–81.